

Mubongulu Malongi Madi mu Nzingulu ayi Kisalu Thwadusulu yi Lukutukunu

NGONDA YITHETI 7-13

KYUKA KIDI MU DYAMBU DI NZAMBI | MAVANGA 21-22

“Bika Luzolo lu Yave Luvangama”

(Mavanga 21:8-12) Mu kilumbu kilanda, tuyenda ku Seza-le. Tukota mu nzo Filipi, nsamuni wu nsamu wumboti, nandi wuba wumweka mu sambwadi di bisadi kimvuka basobula ayi tukala ku nzo’andi. ⁹ Dibakala beni wuba bana banna ba bakyeto bakhambu kwela ayi bawu baba bikulanga. ¹⁰ Bo tukala kuna bilumbu biwombo, mbikudi wumweka wufumina ku Yuda baba tedilanga Angabu, ¹¹ wuyiza kutu bata; wubonga phonda yi lukyeto Polo kaba vwatilanga bikhutu; wukanga malu ayi myoko myandi ayi wutuba: ‘Phevi yinlongo yintuba ti, ‘Bwa bubu basi Yuda bela kangila ku Yelusalemi mutu vwidi phonda ayiyi ayi bela kunyekula mu myoko mi bapakanu.’ ¹² Bo tuyuwa mambu amomo, befu ayi baboso baba vana, tuleba Polo mwingi kabika kwenda ku Yelusalemi.

bt 177-178 ¶15-16

“Bika Luzolo lu Yave Luvangama”

¹⁵ Mu thangu Polo kaba ayi Filipi, kuyiza monika mutu wunkaka batu baba kinzikanga beni, dizina dyandi diba —Angabu. Batu baba kalanga ku nzo Filipi, bazaba ti Angabu wuba mbikudi; nandi wubikula nzala yimonika mu luyalu lu Klaudio. (Mavanga 11:27, 28) Mba bawu bayiyuvusa: ‘Kibila mbi Angabu kama kwizila? Zitsangu mbi kama twala?’ Bawu basikika thalu’awu mu nandi mu thangu kabonga phonda mwala Polo kaba vwata mu lukyeto—wuba nsinga wukula mutu kalenda lundila zimbongo ayi byuma binkaka. Nandi wukanga myoko ayi malu mandi veka mu phonda beni ayi wutona kutuba. Zitsangu katwala ziba zingolu beni, nandi wutuba: “Phevi yinlongo yintuba ti, ‘Bwa bubu basi Yuda bela kangila ku Yelusalemi mutu vwidi phonda ayiyi ayi bela kunyekula mu myoko mi bapakanu.’”—Mavanga 21:11.

¹⁶ Mbikudulu beni yaba monisa mala monikina Polo ku Yelusalemi. Yawu mvandi yimonisa ti kuawu kuna basi Yuda bala kunkwekudila mu “myoko mi bapakanu.” Mbikudulu beni, yinyikuna mabanza ma baboso baba vana. Diawu Luka kasonikina ti: ‘Bo tuyuwa mambu amomo, befu ayi baboso baba vana, tuleba Polo mwingi kabika kwenda ku Yelusalemi. Bosi Polo wuba vutudila: ‘Mbi lwidi mu kuvanga? Bo lundila, lwidi mu kumbonisa kyadi mu ntima. Bila minu, yidi wukubama bika to mwingi kukota mu buloku, vayi yidi wukubama mwingi kufwa ku Yelusalemi mu kibila ki dizina di Mfumu Yesu.’—Mavanga 21:12, 13.

(Mavanga 21:13) Bosi Polo wuba vutudila: ‘Mbi lwidi mu kuvanga? Bo lundila, lwidi mu kumbonisa kyadi mu ntima. Bila

minu, yidi wukubama bika to mwingi kukota mu buloku, vayi yidi wukubama mwingi kufwa ku Yelusalemi mu kibila ki dizina di Mfumu Yesu.’

bt 178 ¶17

“Bika Luzolo lu Yave Luvangama”

¹⁷ Yindul’abu mambu mamonika. Luka ayi zikhomba zyoso, badi mu kukandimina Polo kabika kwenda ku Yelusalemi. Bankaka badi mu kudila. Mu kibila ki luzolo badi mu nandi, diawu Polo mu mbembu yivumbama kaba kambila ti ‘lwidi mu kumbonisa kyadi mu ntima,’ voti dedi buntubila zitsekudulu zinkaka mu Kingeleko, bawu badi mu “kunlebisa ntima.” Vayi kheti bobo, nandi wuntatamana mu makani mandi, ayi dedi bo kavangila mu thangu kadengana ayi zikhomba ku Tilo, nandi kasa bika ko manyongi mawu voti matswela mawu mamvanga kubalula makani. Vayi nandi wuba sudikisa kibila mbi kafweti kwendila. Bukyedika, Polo wumonisa ti wuba wusikama mu makani mandi ayi wumonisa kibakala kiwombo. Dedi bo Yesu kavangila, Polo wutatamana na makani ma kukwenda ku Yelusalemi. (Ebeleo 12:2) Nandi kabasa tomba ko kufwa, vayi kheti ma kumonika, nandi waba tadila mawu buka dyambu di nzitusu beni kufwila mu kibila ki kuba Nlandikini wu Yesu Klisto.

(Mavanga 21:14) Bo tukhambu nunga kubalula mabanza mandi, tusa bwe kunleba ko ayi tutuba: ‘Bika luzolo lu Yave luvangama.’

bt 178 ¶18

“Bika Luzolo lu Yave Luvangama”

¹⁸ Mbi zikhomba bavanga? Bawu bakinzika makani mandi. Kibibila kintuba: ‘Bo tukhambu nunga kubalula mabanza mandi, tusa bwe kunleba ko ayi tutuba: ‘Bika luzolo lu Yave luvangama.’” (Mavanga 21:14) Batu baba leba Polo kabika kwenda ku Yelusalemi basa kunkwika ko mwingi kavangila mambu mu phil’awu. Bawu bayuwa Polo ayi babika kunkandimina, bakikinina luzolo lu Yave, kheti kuvanga mawu diba dyambu diphasi kwidi bawu. Polo wubaka makani ma kukwenda kuma kazaba ti kuawu kankwiza fwila. Boti batu kaba zolanga basa kwedika ko kunkandimina kukwenda ku Yelusalemi, khanu diba dyambu dilwelu mwingi Polo kavanga.

Bakula Kyuka Kiswama mu Dyambu di Nzambi

(Mavanga 21:23, 24) Diawu vanga mambu amama tu kamba: Vadi babakala banna badi yitu avava bavengi tsila. ²⁴ Nata babakala beni, wukivedisa va kimweka ayi bawu. Ayi wuba futila zimbongo mwingi baba vuka kikwingili. Buawu batu bosu bankwiza zabila ti mambu moso bayuwa matedi mu ngyewu, madi ma luvunu, bila ngyewu wunkinzikanga Minsiku.

bt 184-185 ¶10-12

“Yuwanu Kisambu Kyami”

¹⁰ Mvandi Polo waba monisanga lukinzu kwidi batu baba zolanga kulandakana bikhulu binkaka bi basi Yuda, buka matedi kumanga kusala mu kilumbu ki Kisabala voti kumanga kudya mintindu minkaka mi bidya. (Loma 14:1-6) Ayi nandi kasa sikika ko minsiku mu matedi kuzenga nyitu yi kibakala. Vayi Polo wuzenga nyitu yi kibakala yi Timoteo mwingi basi Yuda bamfyatila, bila tata yi Timoteo wuba mwisi Ngeleko. (Mavanga 16:3) Kuzenga nyitu yi kibakala maba makani ma kadika mutu. Polo wukamba basi Ngalaria: ‘Bila mu Yesu Klisto, kuzenga nyitu yi kibakala voti kukhambu zenga yawu, disi dyambu dimfunu ko, vayi kiminu kimmonikanga mu luzolo lwitu, kiawu kidi mfunu.’ (Ngalatia 5:6) Vayi, kuzenga nyitu mwingi kutumamana Nsiku voti kutadila mambu amomo buka kyuma kinkinza mwingi kubaka kikundi ki Yave, kwaba monisanga kukhambu ku kiminu.

¹¹ Diawu, kheti mambu bavubudila mwala Polo maba ma luvunu, mawu maba tatisanga Baklisto ku Yuda. Mu kibila beni, bakulutu bavana thwadusulu ayiyi kwidi mwala Polo: ‘Vadi babakala banna badi yitu avava bavengi tsila. Nata babakala beni, wukivedisa va kimweka ayi bawu. Ayi wuba futila zimbongo mwingi baba vuka kikwingili. Buawu batu boso bankwiza zabila ti mambu moso bayuwa matedi mu ngyewu, madi ma luvunu, bila ngyewu wunkinzikanga Minsiku.’—Mavanga 21:23, 24.

¹² Polo khanu wutuba ti mambu masa ba ko mu luvunu baba kuntubila, vayi mu kifuzi baklisto ku Yuda baba ki kulandakana nsiku wu Mose. Angi nandi wuba wukubama mu kubika kwandi mambu beni, bo kazaba ti masi kumvanga ko kubundula nsiku wu Yave. Ava mambu amomo mamonika, nandi wusonika: “Kwidi basi Yuda, yi kikitula buka mwisi Yuda mwingi yibaka basi Yuda. Kwidi batu badi ku tsi minsiku, yikituka banga mutu widi ku tsi minsiku, kheti minu yisi ko ku tsi minsiku mwingi yibaka badi ku tsi minsiku.” (1 Kolinto 9:20) Mu kibila beni, mwala Polo wuvanga mambu bakulutu ku Yelusalemi bankamba ayi nandi wuyiza ba “ku tsi minsiku.” Bo kavanga mawu, nandi wubika ntungulu kwidi befu bubu mwingi kulandakana zithwadusulu zi bakulutu ba kimvuka ayi kubika tomba vangilanga mambu mu phil’itu.—Ebeleo 13:17.

(Mavanga 22:16) Vayi buabu mbi wumvingila? Telama, yenda botama ayi sambila mu dizina dyandi, mwingi wuvedusu mu masumu maku.’

nwtsty tsudukusu yi lutangu mu Mavanga 22:16

sambila mu dizina dyandi, mwingi wuvedusu mu masumu maku: voti “sukula masumu maku ayi tela dizina dyandi.” Mutu kalenda vedusu mu masumu mandi bika to mu kubo-

tama mu nlangu, vayi mu kusambila mu dizina di Yesu. Mansundula ti tufweti ba kiminu mu Yesu ayi kumonisa kiawu mu mavanga mitu mamboti ma buklisto.—Mavanga 10:43; Yakobi 2:14, 18.

Matangu ma Kibibila

(Mavanga 21:1-19) Buna tumvambana yawu, tuyenda nate ku kisanga ki Kosi. Mu kilumbu kilanda tuyenda ku Lodi bosu tuyenda ku Patala. ² Tuyenda denga dikumbi diba kwennda ku Finisi, tukota mu dikumbi beni ayi tuyenda. ³ Bo tufikama kisanga ki Sipeli, kyo tubika ku koku ku lukyeto, befu tuyokila mu ndambu Sili, bosu tutula ku disimu di Tile. Kuawu bakuludila byuma biba mu dikumbi. ⁴ Befu tutomba ayi tubakula minlonguki ayi tukadila yawu sambwadi di bilumbu. Mu lutumunu lu phevi yinlongo, bawu batatamana kulubula Polo mwingi kabika kwenda ku Yelusalemi. ⁵ Bilumbu bitu bo bimana, tuyenda ayi tutatamana mu nzyetolu’itu. Minlonguki myoso ayi bakyeto bawu ayi bana bawu, bayenda tuvekisa nate ku difula di divula. Bo tutula mu ndeku mbu, tufukama mwingi kusambila. ⁶ Bo tumana vambasana, tukota mu dikumbi bosu bawu bavutuka mu zinzo ziawu. ⁷ Bo tumanisa nzyetolu’itu mu nlangu, botuka ku Tile nate ku Pitolemayisi, kuawu tuvanina zikhomba mboti. Lumbu kimvimba tukadila yawu. ⁸ Mu kilumbu kilanda, tuyenda ku Sezale. Tukota mu nzo Filipi, nsamuni wu nsamu wumboti, nandi wuba wumweka mu sambwadi di bisadi kimvuka basobula ayi tukala ku nzo’andi. ⁹ Dibakala beni wuba bana banna ba bakyeto bakhambu kwela ayi bawu baba bikulanga. ¹⁰ Bo tukala kuna bilumbu biwombo, mbikudi wumweka wufumina ku Yuda baba tedilanga Angabu, ¹¹ wuyiza kutu bata; wubonga phonda yi lukyeto Polo kaba vvatilanga bikhutu; wukanga malu ayi myoko myandi ayi wutuba: ‘Phevi yinlongo yintuba ti, ‘Bwa bubu basi Yuda bela kangila ku Yelusalemi mutu vwidi phonda ayiyi ayi bela kunyekula mu myoko mi bapakanu.’’ ¹² Bo tuyuwa mambu amomo, befu ayi baboso baba vana, tuleba Polo mwingi kabika kwennda ku Yelusalemi. ¹³ Bosu Polo wuba vutudila: ‘Mbi lwidi mu kuvanga? Bo lundila, lwidi mu kumbonisa kyadi mu ntima. Bila minu, yidi wukubama bika to mwingi kukota mu buloku, vayi yidi wukubama mwingi kufwa ku Yelusalemi mu kibila ki dizina di Mfumu Yesu.’ ¹⁴ Bo tukhambu nunga kubalula mabanza mandi, tusa bwe kunleba ko ayi tutuba: ‘Bika luzolo lu Yave luvangama.’ ¹⁵ Bilumbu beni bo bivyo, tukubika bima bitu ayi tuyenda ku Yelusalemi. ¹⁶ Ndambu minlonguki minkaka miba ku Sezale miyenda yitu. Bawu ba tunata ku nzo yi Nasoni, nlonguki wumweka wuthama mwisi Sipeli ayi tukala kuna. ¹⁷ Bo tutula ku Yelusalemi, zikhomba bayiza tudengana mu mayangi. ¹⁸ Mu kilumbu kilanda Polo wuyenda yitu kwe dengana Yakobi, ayi bakulutu bosu ba kimvuka baba kuna. ¹⁹ Bosu Polo wuba vana mboti ayi wuba kamba

dyambu dimweka dimweka mu phila Nzambi kansadila mwingi kusadisa bapakanu.

NGONDA YITHETI 14-20

KYUKA KIDI MU DYAMBU DI NZAMBI | MAVANGA 23-24

“Bamvunina ti Nandi Widi Mutu Wumbi ayi Wumvukumu-nanga Bankaka”

(Mavanga 23:12) Bwisi bo bukya, basi Yuda bakutakana mwingi kukwendila Polo manenga ayi bavanga tsila ti bale-ndi dya voti nwa ko nate bawu kununga kuvonda Polo.

(Mavanga 23:16) Vayi mwana khazi wu Polo, wuyuwu ma-kani bawu baba ma kuvanga Polo bubi, buna wuyenda ayi wukota ku kibwangu ki masodi mwingi kulubula Polo.

bt 191 ¶15-6

“Ba Kibakala!”

⁵ Polo wutambula khindusulu mu thangu yifwana. Kibila mu kilumbu kilanda, kuvyoka 40 di babakala basi Yuda ‘baku-takana mwingi kukwendila Polo manenga ayi bavanga tsila ti balendi dya voti nwa ko nate bawu kununga kuvonda Polo.’ Tsila bawu bavanga, yimmonisa ti bawu baba tomba beni kuvonda mwala Polo. Boti bawu basi nunga ko kuvanga makani mawu, baba kikinina ti khanu mankwiza ba buka lusingu kwidi bawu. (Mavanga 23:12-15) Makani zimfu-mu zi zinganga Nzambi baba vana, maba ma kutumisa Polo mwingi kuvuna ti batidi bwe kumfundisa buboti va ntwala lukutukunu lu minyadi, vayi mu nzila, bawu baba mayindu ma kutula batu mwingi bavanga Polo bubi ayi kuvonda.

⁶ Mwana khazi wu Polo bo kazaba mawu, wuzabikisa mawu kwidi Polo. Ayi nandi wukamba mwana khazi’andi mwingi kenda zabikisa mambu beni mfumu yi masodi ma Loma baba tedilanga Klaudio Lisia. (Mavanga 23:16-22) Bukyedi-ka, Yave wunzolanga kumona matoko madi buka ditoko adidi bakhambu tanguna dizina, bammonisanga kibakala mwingi kutula zitsatu zi dikabu di Nzambi va ntwala zitsa-tu ziwu ayi bamvanganga mamoso madi mu kiteso kiawu mwingi kutula Kintinu ki Nzambi va theti mu luzingu.

(Mavanga 24:2) Bo batumisa Polo, buna Tetulo wuto-na kumvubudila mambu bo katuba: “A mfumu Felikisi, mu kibila kyaku, diawu tunzingila mu ndembama yingolo ayi ndweng’aku yi yinene yidi mu kubalula mambu mawombo mu tsi’itu.

(Mavanga 24:5, 6) Tuma mona ti mutu awuwu nandi tho yi mambu mawombo. Nandi wuntwadisanga biyoko mu bibwa-ngu byoso bidi basi Yuda mu nza yimvimba. Nandi ntwadisi wu kimvuka bantedilanga ki basi Nazaleti. ⁶ Ayi nandi waba tomba kusumuna Tempelo; diawu tube kunkangila.

bt 192 ¶10

“Ba Kibakala!”

¹⁰ Ku Sezale, Felikisi ‘wuvana lutumu mwingi batula Polo mu nzo yi Elodi,’ mwingi kavingila batu bafunda mambu baba fumina ku Yelusalemi. (Mavanga 23:35) Bo vavyoka bilumbu bitanu, bawu bavitila—Anania mfumu yi zinganga Nzambi, Tetulo, nlongisi wumweka wuba kolukanga va meso ma batu boso ayi dingumba dinkaka di bakulutu. Tetulo theti wutonda mfumu Felikisi mu mambu mamboti kaba vanga mu luyalu lwandu mwingi kusadisa dikabu di basi Yuda. Mu kutala mu kumona, nandi wutubila mambu amomo mwingi kabaka lunungu va meso ma mfumu. Bosi Tetulo wutona kutuba ti Polo wuba mutu ‘wuntwadisanga biyoko mu bibwangu byoso bidi basi Yuda mu nza yimvimba. Nandi ntwadisi wu kimvuka bantedilanga ki basi Nazale-ti. Ayi nandi waba tomba kusumuna Tempelo; diawu tube kunkangila.’ Ayi basi Yuda bankaka ‘bakota mu munu’andi mu kutuba ti mambu beni maba makyedika.’ (Mavanga 24:5, 6, 9) Mambu matatu amomo kafundila Polo, buka kutwadisa dingumba mwingi babalukila ntinu, kutwadisa dingumba di batu badi mavanga mambi ayi kutubila bubi tempelo, maba twadisanga nzengolo yi lufwa.

(Mavanga 24:10-21) Bo mfumu kavana Polo nswa mwingi kayoluka, nandi wutuba: “A mfumu, yizebi ti mimvu miwombo weka mu kufundisa tsi ayiyi, diawu mu bukhafi boso ndyeka samba va ntwal’aku. ¹¹ Ngye veka wulenda kwaku bakula ti, vasa vyoka ko 12 di bilumbu tona yizidi ku Yelusalemi mwingi kubwongimina Nzambi. ¹² Batu bayizidi kumfunda basa kumbata ko kani mu nzo Nzambi, kani mu zino zi lukutukunu, kani mu divula, kani mu kufindana ziphaka ayi mutu voti mu kutwadisa biyoko mu batu. ¹³ Batu ababa bamfundidi, balendi nunga ko mu kusudikisa bumboti mambu moso amomo bama kumfundila mu thangu ayiyi. ¹⁴ Vayi dyambu dimweka yinkikinina diawu adidi: Minu yinsadilanga Nzambi yi bakulu bitu, kubika kwandi dedi bo bawu bantubila ti mwa dingumba divasuka. Yinkikinina mambu moso masonama mu Minsiku mi Mose ayi mu minkanda mi Mimbikudi. ¹⁵ Yintulanga dyana dyami mu Nzambi banga didi mu bawu veka ti, batu basonga ayi bakhambulu basonga bala vulubuka. ¹⁶ Diawu minu mvami yinwananga mwingi kuba mayindu mamboti mu ntima, makhambulu tsembolo va meso ma Nzambi ayi va meso ma batu. ¹⁷ Mimvu mi-vyokizi, bosu kwandi yivutukizi ku tsi’ami mwingi kwiza vana lusadusu kwidi minsukami ayi kutambika makaba kwidi Nzambi. ¹⁸ Mu kibila beni, bayiza kumbata ku tempelo buna yima mana kukivedisa mu khambu kutikisa batu ayi mu khambu tula divunza. Vawu vaba basi Yuda bankaka baba ku Azia, ¹⁹ khanu bawu bafweti ba va ntwal’aku mwingi bamfunda boti dyambu dimbi yivanga. ²⁰ Voti bika batu badi avava, mwingi batuba dyambu dimbi bamona mu thangu

yiba fundusu va ntwala lukutukunu lu minyadi, ²¹ kubotula kwandi mambu amomo yituba bo yiba va khati'awu ti: 'Yidi mu kufundusu bubu va ntwal'inu mu kibila ki luvulubukusu lu bafwa!'

bt 193-194 ¶13-14

"Ba Kibakala!"

¹³ Mvwa Polo wutubikila kifwani kimboti tufweti landakananga mu thangu ba kutufundisa mu kibila ki mbwongimin'itu voti mu mambu ma luvunu zimbeni zitu batuvunina va ntwala wu zimfumu zi nza, buka mu kutukamba ti twidi 'batu bantwadisanga biyoko.' Polo kasa vanga ko mambu mavanga Tetulo mu kutuba mambu makhambulu makyedika mwingi ntinu kakikinina mambu kaba tuba. Vayi Polo wuba nsika ayi wumonisa lukinzu. Angi mu dyela nandi wuvana kimbangi kifulama ayi kikyedika. Nandi wutuba ti basi Yuda baba kalanga ku divula di Azia, bamfundila mambu ti nandi wuba fingisa tempelo, basa ba ko vana ayi wutuba ti nandi wuba nswa wu kuba kuwa mu mambu bamfundila. —Mavanga 24:18, 19.

¹⁴ Dilutidi nkinza, Polo kasa vonga ko mu kuvana kimbangi mu mambu nandi kaba kikininanga. Mu kibakala, mvwa Polo wubwe tubila dilongi di luvulubukusu nandi katubila va ntwala lukutukunu lu minyadi. (Mavanga 23:6-10) Mwingi kutelama kimbangi ki kiminu kyandi, nandi wutubila beni matedi kivuvu ki luvulubukusu. Mu kibila mbi? Kibila Polo baba kumfundisila mu kibila ki kuvana kimbangi ki Yesu ayi luvulubukusu Lwandi—batu beni bamfunda, baba manga kikininanga. (Mavanga 26:6-8, 22, 23) Bukyedika, mambu matedi luvulubukusu—ayi bulutidi matedi luvulubukusu lu Yesu—mawu mambu baba findasana ziphaka.

Bakula Kyuka Kiswama mu Dyambu di Nzambi

(Mavanga 23:6) Bosi Polo bo kazaba ti ndambu yi batu bankaka mu bawu baba basaduse ayi bankaka bafalisi, buna nandi wuyamikina muna khati lukutukunu lu minyadi: "A zikhomba, minu yidi Mfalisi, mwana wu Mfalisi. Kibila ba kutsambisila phila ayiyi, kibila minu yidi dyana mu luvulubukusu lu bafwa."

nwtsty tsudukusu yi matangu mu Mavanga 23:6

Minu yidi Mfalisi: Bawombo baba mu sala beni bazaba Polo. (Mavanga 22:5) Bo Polo katuba ti nandi wuba **mwana wu Mfalisi**, bawu bazaba ti nandi wuba landakananga kikhulu bawu mvawu baba landakananga. Bawu bavisa ti disa ba ko divunza Polo kaba vanga, kibila kheti bafalisi baba mu dingumba di minyadi bazaba ti Polo mu bukyedika wubalula mavanga mandi mu kuba nlandikini wu Yesu wu kifuza. Vayi mu mambu amama Polo katuba, tulenda visa ti nandi kayekimina beni ku khonzu yi bafalisi kubika kwandi yi basaduse, kibila Polo wuzaba ti bafalisi mvawu

baba kikininanga mu luvulubukusu lu bafwa buka nandi. Mu kuvanga mawu, nandi wudedikisa mayindu mu mambu nandi ayi bafalisi baba vana baba kikininanga, mba mwingi bawu baba ku khonzo'andi, ayi mawu mamonika. (Mavanga 23:7-9) Polo wusadila ntindu bikuma beni bidi mu Mavanga 23:6, mu thangu kayenda mwingi kufunduswa va ntwala ntinu Angilipa. (Mavanga 26:5) Ayi mu thangu kaba ku Loma ayi kasonikina baklisto baba ku Filipi, Polo wubwe tubila mvandi mu matedi kikhulu kyandi mu kuba Mfalisi. (Filipi 3:5) Mvandi tulenda mona ti mu Mavanga 15:5, Kibibila kintubila baklisto bawombo baba mu dingumba di Bafalisi, vayi bayiza kikinina kuba minlandikini mi Yesu.—Tala tsudukusu yi lutangu mu Mavanga 15:5.

(Mavanga 24:24) Ndambu yi bilumbu bivyo, Felikisi wuyiza na nkyeto'andi Dusila. Dusila wuba mwisi Yuda, buna Felikisi wutama mwingi batwala Polo ayi wuyiwa bo Polo katubila matedi kiminu kyandi mu Yesu Klisto.

(Mavanga 24:27) Bo vavyoka mimvu myodi; Felikisi bamvinginina kwidi Polokio Festo. Mu kukwangidika basi Yuda, Felikisi wubika Polo mu buloku.

nwtsty tsudukusu yi matangu mu Mavanga 24:24

Dusila: Nandi wuba mwana wunkyeto wuntatu ayi wutsuka mu bana ba Elodi bantubila mu Mavanga 12:1, Elodi Angilipa I. Mba Dusila wubutuka mu mvu 38 T.K, ayi wuba khomba yinkyeto yi Angilipa II ayi Belenisi. (Tala tsudukusu yi lutangu mu Mavanga 25:13 ayi *Glossário*, "Elodi.") Mfumu **Felikisi** nandi wuba nnuni'andi wumwadi. Nandi wuba kwelanda theti ayi Azizi, Ntinu wu Silia wuba yadilanga divula di Ames. Vayi nandi wuvonda dikwela beni ayi wubwe kwela Felikisi mu mvu 54 T.K. voti mu thangu nandi kaba 16 di mimvu. Mba nandi wuba vana mu thangu Polo kaka kamba Felikisi mambu 'madi mu busonga, mu kukikeba bumboti ayi mu mambu matedi lufundusu luba kwiza.' (Mavanga 24:25) Mu thangu Felikisi kabikila kintinu kwidi festo, nandi wubika Polo mu buloku mwingi basi Yuda baluta kunzola, bawombo bantubanga ti nandi wuvangila mawu mwingi kukwangidika nkazi'andi, **wuba mwisi Yuda**.—Mavanga 24:27.

Matangu ma Kibibila

(Mavanga 23:1-15) Polo wusungimina tala batu ba lukutukunu lu minyadi ayi wuba kamba: "A zikhomba ziama! Nate kilumbu akiki, mu ntima wukambu bila ndidiatidi va meso ma Nzambi!" ² Vayi Ananias, Mfumu zinganga zi Nzambi wuvana lutumunu kwidi bobo baba bafikama ayi Polo mwingi bambula va munu. ³ Vayi Polo wunkamba: "Nzambi wala kubula! A ngye nkwa luvunu! Ngye wube kala vovo mwingi kumfundisa dedi bo bwididi nsiku, vayi ngye veka wumbundula nsiku mu kutuma bambula?" ⁴ Batu baba

vana bankamba: “Ngye widi mu kufinga mfumu yi zinganga Nzambi?”⁵ Paulo wuba tambudila: “A Zikhomba, minu yisa zaba ko ti nandi widi mfumu yi zinganga Nzambi. Bila diso-nama, ‘Bika kuyolukila mu phila yimbi kwidi mfumu yi dikabu dyaku.’”⁶ Bosi Polo bo kazaba ti ndambu yi batu bankaka mu bawu baba basaduse ayi bankaka bafalisi, buna nandi wuyamikina muna khati lukutukunu lu minyadi: “A zikhomba, minu yidi Mfalisi, mwana wu Mfalisi. Kibila ba kutsambisila phila ayiyi, kibila minu yidi dyana mu luvulubukusu lu bafwa.”⁷ Bo kamana tuba mawu, bafalisi ayi basaduse batona kukwambila ayi nkangu wuvasuka.⁸ Bila basaduse bantubanga ti vasi ko luvulubukusu lu bafwa, ayi kwisi ko zimbasi ayi kwisi ko ziphevi, angi bafalisi bankikinanga mambu moso amomo.⁹ Diawu, biyoko biwombo bitona kuna. Minsoniki minkaka mi bafalisi mitelama ayi mituba: “Tusa mona ko ni dyambu dimbi mu dibakala adidi, bila thangu zinkaka mbasi voti phevi yilenda kolukila mu nandi—.”¹⁰ Ziphaka bo zisabila ngolo, mfumu yi masodi wutumisa nkangu wu masodi mwingi babotula Polo va khati lukutukunu ayi bannata ku khati, bila boma kamona mwingi batu baba mu lukutukunu babika kumvonda.¹¹ Vayi mu bwilu bulanda, Mfumu Yesu wutelama va ndambu vaba Polo ayi wunkamba: “Ba kibakala! Bila dedi bo wuthelimi kimbangi ku Yeluselemi, buawu fweti kuthelimi kimbangi ku Loma.”¹² Bwisi bo bukya, basi Yuda bakutakana mwingi kukwendila Polo manenga ayi bavana tsila ti balendi dya voti nwa ko nate bawu kununga kuvonda Polo.¹³ Thalu yi batu banyendila manenga yiba kuvyoka 40.¹⁴ Babakala beni, bayenda kwidi mfumu zinganga zi Nzambi ayi kwidi bakulutu ayi batuba: “Befu tuvengi tsila ti tulendi dya ko ni kyuma nate tumvonda Polo.¹⁵ Diawu, benu va kimweka ayi batu ba lukutukunu lu minyadi lulubula mfumu masodi mwingi kalunatina Polo; luvanga buka benu luntomba bwela kumfundisa. Vayi befu twidi bakubama mwingi kumvonda ava katuka akuku.”

NGONDA YITHETI 21-27

KYUKA KIDI MU DYAMBU DI NZAMBI | MAVANGA 25-26

“Polo Wudinda Bannata Kwidi Sezali ayi Bosi Wuvana Kimbangi Kwidi Ntinu Elodi Angilipa”

(Mavanga 25:11) Boti dyambu dimbi yibe vanga voti dyambu yibe vanga mwingi yibaka nzengulu yi lufwa, yisi manga ko kufwa, vayi boti mambu moso bama kumfundila masi ko makyedika, buna ni mutu kasi ko nswa wu kukhwekula mu myoko miawu. Diawu yitidi kwenda kwidi Sezali mwingi kamfundisa!

bt 198 ¶16

‘Yitidi Kwenda Kwidi Sezali Mwingi Kamfundisa!’

⁶ Mayindu Festo kaba ma kutomba kwangidika basi Yuda, matula luzingu lu Polo va kingela. Vayi Polo wusadila lwaku

kaba buka mwisi Loma. Nandi wukamba Festo: “Minu yidi va ntwala wu kikundu ki Sezali, ayi vawu yifweti fundusulu. Yisa vanga ko ni dyambu dimbi kwidi basi Yuda, dedi bo ngye veka zabidi mawu bumboti. . . . Diawu yitidi kwenda kwidi Sezali mwingi kamfundisa!” Mutu na kudinda mawu, balendi kummanga ko. Vayi Festo wutuba: “Bo wuntomba kwenda kwidi Sezali, buna kwidi Sezali wunkwenda.” (Mavanga 25:10-12) Mu kudinda mwingi bannata kwidi mutu wulutidi zangama mwingi kamfundisa, mwala Polo wubika ntungulu wumboti baklisto banlandakananga. Boti zimbeni zitu bantomba kututatisa, Zimbangi zi Yave bansadilanga minswa badidi lwaku mwingi kutsikika kusalu ki kusamuna zitsangu zimbote.—Minkunga 94:20.

(Mavanga 26:1-3) Angilipa wukamba Polo: “Ngye widi nswa wu kukikakila.” Bosi Polo wunonuna koku kwandi ayi wukikakila: ² “A ntinu Angilipa, mayangi beni yidi bo wupheni nswa wu kukoluka mwingi yikikakila va ntwal’aku, mu mambu moso basi Yuda bamfundidi, ³ bila ngye zebi bumboti bifu biawu ayi ziphaka ziawu. Lemvuka ntinu, yi kudinda wuywa mu mvibudulu bo yenkoluka.

bt 198-201 ¶10-16

‘Yitidi Kwenda Kwidi Sezali Mwingi Kamfundisa!’

¹⁰ Polo mu lukinzu loso, wuvutudila matondo Ntinu Angilipa mu lwaku kamvana mwingi kukikakula va meso mandi ayi wumonisa ti wuba kikinina ti ntinu Angilipa zebi mamoso matedi bikhulu ayi mambu mankaka matedi basi Yuda. Bosi Polo wutona kutubila luzingu kaba kumbusa: ‘Balenda telama kimbangi ti minu ndizingila banga Mfalisi boso bwididi dikabu dinlandakananga bumboti minsiku mi mbwongimin’itu.’ (Mavanga 26:5) Buka Mfalisi, Polo mvandi wuba vingila ndizulu yi Mesiya. Vayi bwabu bo keka kilandi ki Klisto, nandi wuzabikisa ti Yesu Klisto nandi mutu wowo baba vingila mu thama. Nandi ayi batu baba kumfundisa, baba kivuvu —ti Nzambi wala dukisa lukanu kavanga kwidi bakulu bawu, —vayi bwabu, badi mu kumfundisa mu kibila ki kivuvu beni. Mambu amomo, mavanga Angilipa kaluta vwa nkinza mambu Polo kaba tomba kunkamba.

¹¹ Bo katebuka moyo phila kaba tovudila Baklisto, Polo wutuba: “Minu yiba lufyatu ti yifweti kakidila dizina di Yesu, mwisi Nazaleti. . . . Ayi nganzi bo yivyokila ngolo[kwidi minlandikini mi Yesu], diawu yiba landikinina nate mu mavula ma banzenza bawu batina.” (Mavanga 26:9-11) Polo kasa sabisa ko mambu katuba. Batu bawombo bazaba phila katovudila Baklisto. (Ngalatia 1:13, 23) Mba Angilipa wukiyuvusa: ‘Mbi bivanga mutu wu phila ayoyo kubalula mavanga?’

¹² Polo wuvana mvutu wu kyuvu akyokyo bo katuba mambu amama: “Diawu yiba kwendila ku Damasi mu zingolo zyoso ayi mu nswa yitambula kwidi zimfumu zi zinganga Nzambi. A ntinu, va khati mwinya, yimona kyezila ki ngolo kiba ku

diyilu, kilezama kuvyoka kyezila ki thangu, kizungidila minu ayi batu baba yami mu nzila. Befu boso tubwa va tsi, ayi yiyuwa mbembo yiba kukhamba mambu mu Kiebeleo: 'A Sawuli! A Sawuli! Kibila mbi wu kundandikinina? Wusa zaba ko ti widi kukilweka ngyeveka bo wummanga tumamana bikoti? Buna minu yinyuvula: 'A Mfumu, ngye widi nani? Bosi Mfumu wutuba: 'Minu Yesu, ngye widi mu kulandakana.'—Mavanga 26:12-15.

¹³ Ava mambu amomo mamonika, Polo wuba buka mutu wuba manga 'tumamana kikoti.' Dedi bo kibulu kilenda kukimonisa ziphasi mu kumanga landakana thwadusulu yi mfumu'andi wu kumbula bikoti, Polo mvandi wukimonisa ziphasi mu kiphevi bo kaba manga luzolo lu Nzambi luvangama. Mu kumonikina Polo mu nzila yi Damasi, Yesu wusadisa Polo wuba ntima wukubama vayi wuba kifusa kikhambu fwana, kabalula phil'andi yi kuyindudila.—Yoane 16: 1, 2.

¹⁴ Polo bukyedika wubalula nzingulu'andi. Diawu bo kaba kolutuma na Angilipa katubila: 'A ntinu Angilipa, yisa manga ko kutumukina kimona meso akyokyo kiba ku diyilu. Vayi yitona longa ku Damasi, bosu ku Yelusalemi ayi mu zunga kyoso ki Yuda ayi kwidi bapakanu mwingi babalula mavanga ayi bawutuka kwidi Nzambi mu kuvanga mavanga mammonisa ti bukyedika babalula mavanga.' (Mavanga 26:19, 20) Mu mimvu miwombo, Polo kaba tumamana lutumu Yesu kamvana mu kimona meso beni kamona. Ndandu mbi mawu matwadisa? Bo bakikinina zitsangu zimboti mwala Polo kalonga, babalula mavanga mawu mambi ayi batona kusadila Nzambi. Batu beni bayiza ba batu bamboti, baba monisanga lukinzu mu zithumu zi tsi.

¹⁵ Vayi zimbeni zi Polo basa tadila ko ndandu kusalu kyandi kiba twadisa kwidi bankaka. Polo diawu katubila: 'Mu kibila akyokyo, diawu basu Yuda bakhangila mu nzo yi lukutukunu ayi bantombila kuphonda. Vayi bo yitambula lusalusu lu Nzambi, diawu yikhidi zingila nate mu kilumbu akiki, mwingi kutelama kimbangi kwidi batu ba luvalu ayi batu baphamba. Ayi yilonganga ko ni dyambu dimweka divyakana, vayi yilonganga to mambu mimbikudi ayi Mose batubila mala monika.'—Mavanga 26:21, 22.

¹⁶ Bo twidi Baklisto bakyedika, tufweti 'ba bakubama mu zithangu zyoso mwingi kuvutula mvutu mu malembe ayi mu lukinzu kwidi woso mutu tidi zaba bila' ki kiminu kitu. (1 Petelo 3:15) Mu thangu tunkoluka na mimfundusi ayi zimfumu zi nza matedi kiminu kitu, tufweti landakana ntungulu wu mwala Polo kabika mu thangu kayoluka na Angilipa ayi Festo. Befu kuba kambila mu lukinzu phila kyedika ki Kibibila kidi mu kubaludila luzingu—lwitu veka ayi lu batu bankikinina zitsangu zitu,—mba tulenda nunga kunyikuna mintima mi zimfumu.

(Mavanga 26:28) Angilipa wukamba Polo: 'Ngye mabina ku-

phanga yiba nlandikini wu Klisto mu thangu yikhufi.'

bt 202 ¶18

'Yitidi Kwenda Kwidi Sezali Mwingi Kamfundisa!'

¹⁸ Vayi Polo wuba mvutu mwingi kamvana, diawu kankambila: 'A mfumu Festo yisi dilawu ko, vayi mambu yintuba madi makyedika ayi mankinza. Bila ntinu zebi mambu beni yidi mu kutuba mu kibakala va ntwal'aku bila yizebi ti ngye zebi mamoso . . . A ntinu Angilipa, wunkikininanga mu mimbikudi? Yizebi ti wunkikininanga.' Angilipa wukamba Polo: 'Ngye mabina kuphanga yiba nlandikini wu Klisto mu thangu yikhufi.' (Mavanga 26:25-28) Mvutu awowo kheti wuba wukyedika voti ndamba, vayi wummonisa ti kimbangi ki Polo kinyikuna mabanza ma ntinu.

Bakula Kyuka Kiswama mu Dyambu di Nzambi

(Mavanga 26:14) 'Befu boso tubwa va tsi, ayi yiyuwa mbembo yiba kukhamba mambu mu Kiebeleo: 'A Sawuli! A Sawuli! Kibila mbi wu kundandikinina? Wusa zaba ko ti widi kukilweka ngyeveka bo wummanga tumamana bikoti?'

nwtsty tsudukusu yi lutangu mu Mavanga 26:14

wummanga tumamana bikoti: Kikoti luba luswadi lu nti baba sadilanga mwingi kudyatisa bibulu. (Nkongudidi 3:31) Kikuma akiki "kumanga tumamana bikoti" yiba thubulu babakula mu zibuku zi basu Ngelese. Kiawu kiba ngwizani na kikoti ki ngombi yidi ntu ngolo, yiba manganga kudyata kheti mu kumbula bikoti nate kanlwala. Buawu Polo mvandi kabala ava kiza ba nlandikini wu Yesu. Bo katatamana kulandakana bisadi bi Yave, Polo waba kukimonisa ziphasi naveka buka mutu wukilweka. (Dedikisa na madi Mavanga 5:38, 39; 1Timoteo 1:13, 14.) Mu Mpovi 12:11, 'kikoti' kidi kikuma bansadilaga mwingi kufwanikisa batu baba bikuma bi ndwenga bimbanga mutu kalandakana malongi kabe vana.

nwt glossario

Kikoti. Kikoti, luba luswadi lu nti luba va tsonzu mwa kisengu kilenguka buboti batu baba vatanga zitsola baba budilanga zingombi mwingi batatamana kusala. Kikoti ba kifwanikisanga na batu badi bikuma bi ndwenga bilenda vanga mutu kalandakana malongi kabe vana. "Kumanga kikinina kikoti ki ngombi," kikuma bafwanikisila zingombi ziba ntu ngolo mu kutumamana kikoti ki mfumu'andi ti kankwiza mona phasi naveka mu kulwala.—Mavanga 26:14; Nkongudidi 3:31.

(Mavanga 26:27) A ntinu Angilipa, wunkikininanga mu mimbikudi? Yizebi ti wunkikininanga.'

w03 15/11 16-17 ¶14

Sadisa Bankaka Bakikinina Zitsangu Zimboti

¹⁴ Polo wuzaba ti Angilipa wuba mwisi Yuda mu dizina. Mwingi katebula moyo Angilipa malongi basu Yuda baba ki-

kininanga, Polo diawu katubila ti nandi kabasa longanga ko malongi mankaka vayi malongi ‘mimbikudi ayi Mose batubila ti mala salama’ voti matubila ti Mesiya wala fwa ayi wala vulubuka. (Mavanga 26:22, 23) Polo wuyuvula ntinu Angilipa: “Wunkikininanga mu mimbikudi?” Ntinu Angilipa wumona ti maba mambu maphasi. Boti nandi wutuba ti kakikininanga ko mimbikudi, mawu khanu mabivisa kimutu kyandi mu kuba mwisi Yuda. Vayi boti nandi wukikinina mu kyuvu Polo kamvana, khanu batu batona kuntadila mvandi buka nlandikini wu Yesu. Diawu Polo mu dyela katambudila kyuvu beni naveka, bo katuba ti “Yizebi ti ngye wunkikininanga.” Bwidi mvutu wu Angilipa kavana wumonisina mayindu maba mu ntim’andi? Nandi wutuba: “Ngye mabina kuphanga yiba nlandikini wu Klisto mu thangu yikhufi.” (Mavanga 26:27, 28) Kheti Angilipa kasa kwiza ba ko nlandikini wu Klisto, vayi tulenda tuba mu bukyedika ti tsangu Polo kanlonga yinyikuna mabanza ayi ntim’andi.—Ebeleo 4:12.

Matangu ma Kibibila

(Mavanga 25:1-12) Festo bo kakota mu zunga, bilumbu bitatu kavyokisa ku Yelusalemi bo kaba ku Sezale. ² Zimfumu zi zinganga zi Nzambi ayi zimfumu zinkaka zi basi Yuda bayenda kumbata mwingi kufunda Polo. ³ Baleba Festo mwingi katumisa Polo ku Yelusalemi mwingi banlekila ntambu mu nzila mu dyambu bamvonda. ⁴ Vayi Festo wuba vtudila ti Polo widi mu buloku ku Sezale ayi naveka wuba nduka kuvutuka kuna. ⁵ Nandi wutuba: ‘Vayi bika batu badi minswa mu benu benda yami. Enati dyambu dimbi nandi kabe vanga, buna bika bamfunda.’ ⁶ Bu kavyokisa nana voti dikumi di bilumbu kwidi bawu, wuyenda ku Sezale. Bosi mu kilumbu kilanda, wukala va kikundu ki mfundusi. Wuvana lutumu mwingi batwala Polo. ⁷ Polo bo kavitila, basi Yuda baba ku Yelusalemi bamana kunzungidila ayi bamfunda mu mambu mawombo ayi ma tsisi; mambu baveka bakhambu baka bu kusudikisila. ⁸ Polo wutuba mwingi kukikakila: ‘Yisa vanga ko ni dyambu dimbi, yisa levula ko ni nsiku wumweka wutedi basi Yuda, yisa sumuna ko tempelo, ayi yisa levula ko minsiku mi Sezali.’ ⁹ Festo, bo kaba tomba kubaka nzitusu yi basi Yuda, wuvutudila Polo: ‘Ngye tidi kwenda ku Yelusalemi mwingi yifundisa mu mambu amama?’ ¹⁰ Vayi Polo wutuba: ‘Minu yidi va ntwala wu kikundu ki Sezali, ayi vawu yifweti fundusulu. Yisa vanga ko ni dyambu dimbi kwidi basi Yuda, dedi bo ngye veka zabidi mawu bumboti. ¹¹ Boti dyambu dimbi yibe vanga voti dyambu yibe vanga mwingi yibaka nzengulu yi lufwa, yisi manga ko kufwa, vayi boti mambu moso bama kumfundila masi ko makyedika, buna ni mutu kasi ko nswa wu kukhwekula mu myoko miawu. Diawu yitidi kwenda kwidi Sezali mwingi kamfundisa!’ ¹² Festo bo kama-na wizana ayi batu ba lukutukunu lu minyadi wumvutudila: ‘Bo wuntomba kwenda kwidi Sezali, buna kwidi Sezali wunkwenda.’

28 NGONDA YITHETI–3 NGONDA YIMWADI

KYUKA KIDI MU DYAMBU DI NZAMBI | MAVANGA 27-28

‘Polo Wunkwenda ku Loma’

(Mavanga 27:23, 24) Va bwilu abubu mbasi yi Nzambi’ami yinsadilanga, yimbonikini ²⁴ ayi yibe kukhamba: ‘A Polo, bika kumona boma. Bila wufweti kwenda va ntwala Sezali; ayi tala! Nzambi wuveni myoyo mi batu bosu badi yaku mu dikumbi.’

bt 208 ¶15

‘Ni Mutu mu Benu Wunkwiza Fwa’

¹⁵ Polo wuvana kimbangi kitedi ‘tsila Nzambi kavanga’ kwidi batu bawombo baba yandi mu dikumbi. (Mavanga 26:6; Kolosai 1:5) Mu kibila ki kivuka kyaba fikama, Polo wuba lwaku mwingi kabavana kivuvu ki phulusu muna thangu beni. Nandi wutuba: “Va bwilu abubu, mbasi yimweka yibedi va khonzo’ami . . . , yibe kukhamba, ‘A Polo, bika kumona boma. Bila wufweti kwenda va ntwala Sezali; ayi tala! Nzambi wuveni myoyo mi batu bosu badi yaku mu dikumbi.’” Polo wuba kamba: ‘Diawu zikhomba, luba kibakala, bila yidi dyana mu Nzambi ayi yizebi ti mala vangama bosu bo kabe kukhambila. Vayi tufweti kangama va kisanga kimweka.’—Mavanga 27:23-26.

(Mavanga 28:1, 2) Bo tuvuka, batu ba tukamba ti dizina di kisanga beni, Maliti. ² Basi kisanga beni, ba tuyamba bumboti, ba tulungila mbazu yinneri va disimu di mbu mwingi tuyota mu kibila ki kyozi, bila mvula kunoka.

bt 209 ¶18

‘Ni Mutu mu Benu Wunkwiza Fwa’

¹⁸ Batu bavuka baba va kisanga voti kiseki ki Maliti, ku khonzo sude yi *Sicilia*. (Tala *quadro* “Maliti—Kwidi?”) Batu va kiseki beni baba kolukanga mbembo yinkaka, baba ‘yamba buboti.’ (Mavanga 28:2) Bawu balunga mbazu mwingi bannenya bavitila vana babondama ayi baba titumuka mu kibila ki kyozi bayota. Kuyota mbazu kuba sadisa kununga kheti kyozi ayi mvula yiba kuna. Mawu mvandi mavana phwasa mwingi kumonika kimangu kinkaka.

bt 210 ¶21

‘Ni Mutu mu Benu Wunkwiza Fwa’

²¹ Dibakala dimweka diba busina baba tedilanga Pubilu wuba zingilanga kuna. Mba nandi mwisi Loma wuluta ba kimfumu ku kisanga beni. Luka wutuba ti nandi ‘dibakala divyoka nkinza va kibwangu beni’, ayi kiawu kikuma basadila khumbu wadi mu byuma babakula va kisanga beni. Nandi wuyamba Polo ayi batu baba yandi ku nzo’andi mu bilumbu bitatu. Vayi, tata yi Pubilu kubela kaba bela. Khumbu ayiyi mvandi, Luka wununga kusudikisa buboti kimbevu kiba yandi. Nandi wusonika ti “wuba wulala, wuba beni zinzangala

ayi kivumu kiba kumvyoka,” ayi wusadila bikuma bifwana mimfelimi bansadilanga mwingi kutubila kimbevu kiba yandi. Polo wusambila, wuthetika dibakala beni myoko ayi nandi wubeluka. Bo bayituka beni mu kibila ki kimangu akiki, batu ba kisanga beni, babwe twala zimbevo zinkaka mwingi kaba belusa, ayi batwala mvandi bidya mwingi kusadisa Polo ayi batu baba yandi.—Mavanga 28:7-10.

(Mavanga 28:16, 17) Bo tutuka ku Loma, bavana Polo nswa mwingi kazinga naveka, vayi disodi dimweka diba kunsunganga. ¹⁷ Bilumbu bitatu bo bivyoka, Polo wutumisa zimfumu zi basi Yuda ziba ku Loma. Bo bakutakana, wuba kamba: “A zikhomba zyama, yisa vangila ko ni dyambu dimbi kwidi basi dikanda ditu ayi bifu bi bakulu bitu, vayi bakhanga ku Yelusalemi ayi bandyekula mu myoko mi basi Loma.

bt 213 ¶10

“Kuvana Kimbangi Kwidi Baboso”

¹⁰ Mu thangu bakota ku Loma, ‘bavana Polo nswa mwingi kazinga naveka, vayi disodi dimweka diba kunsunganga.’ (Mavanga 28:16) Batu baba mu buloku, baba bakangama mwingi babika kutina ayi vaba mvandi nsungi mweka mwingi kuba kengidila. Polo wuba nsamuni wu Kintinu, ayi ziphanga kaba wukangama zisa kunzibika ko munu. Diawu bo kavunda bilumbu bitatu, nandi wutumisa zimfumu zi basi Yuda mwingi banzaba ayi kaba vana kimbangi.

Bakula Kyuka Kiswama mu Dyambu di Nzambi

(Mavanga 27:9) Thangu yiwombo yivyoka ayi tsiyi yiba mu kudyatila mu dikumbi, kibila kheti kilumbu ki kumina nsoki kivyoka, diawu Polo kaba lubudila

nwtsty tsudukusu yi lutangu mu Mavanga 27:9

Kilumbu ki kumina nsoki ayi kudinda nlemvu wu masumu: voti “kumina nsoki va thonono yi zimvula.” “Kumina nsoki” kidi kikuma ki Kingeleko kintubila lutumu lumweka to Yave kavana mu nsiku wu Mose, voti, kilumbu ki kumina nsoki kitedi mvandi kilumbu ki Kudinda Nlemvo wu masumu, bantedilanga mvandi Yom Kippur (Kiebeleo, *yohm hak-kip-pu-rim’*, “kilumbu ki kufuka masumu”). (Levitiku 16:29-31; 23:26-32; Zintalu 29:7; tala *Glossário*, “Kilumbu ki Kudinda Nlemvu Masumu.”) Kikuma “kukitovula,” bantubila mu Levitiku, mvandi kidi ngwizani na Kilumbu ki Kumina Nsoki, kibila mu kilumbu beni, baba vanganga ziphila ziwombo zi kukitovudila voti kukivanina kwidi Nzambi, kubika kwandi to mu kumina nsoki. (Levitiku 16:29, tala matangu madi va wanda.) Banluta tubila kikuma “kumina nsoki” mu Mavanga 27:9, kibila buvyokila thangu, phila yilutidi batu baba kukitovudilanga mu kilumbu ki kudinda nlemvu wu masumu, yiba mu kumina nsoki voti kukifwisa nzala. Nkungi beni waba vangamanga kutsuka yi Ngonda yi Divwa voti va thonono yi Ngonda yi Kumi.

(Mavanga 28:11) Zingonda zitatu bo zivyoka, boshi tumaka mu dikumbi difumina ku Alesandia divyokisila kisivu va kisanga beni ayi kuntwala dikumbi beni kuba bitumba bi ‘Bana ba Zeusi.’

nwtsty tsudukusu yi matangu mu Mavanga 28:11

Bana ba Zeusi: Mu matedi bikhulu bi basi Ngelese ayi Loma, bawu bantubanga ti “bana ba Zeusi” (mu kingeleko, *Di-o’skou-roi*) baba *Castor* ayi *Pólux*, bawu baba bibaza ayi tat’awu wuba nzambi baba tedilanga Zeusi (*Jupiter*) ayi ngudi’awu Leda. Kubotula kwandi mambu mankaka, batu baba kikinanga ti bana ba Zeusi bawu baba kyebanga batu baba dyatisanga makumbi ayi bawu baba kuba vukisanga mu thangu bandengana bivuka bingolo kuneni mbu. Kutubila zifikula ziba mu dikumbi beni, mammonisa ti mutu wusonika mambu amama, nandi wumona mawu, bika ti ma kukuwila.

Matangu ma Kibibila

(Mavanga 27:1-12) Bo babaka makani ti tufweti kwenda mu makumbi ku Itali, buna bayekula Polo ayi bankaka baba mu buloku mu myoku mi nkulutu wumweka wu masodi, dizina dyandi Yulio, wuba mu dikabu di masodi ma nti-nu *Augusto*. ² Tukota mu dikumbi dimweka di Adalmitio, diba vyokila muyendila tsi Azia ayi tuyenda kwitu. Alistalako, mwisi Makedonia, divula di Tesalonika, nandi wuyenda yitu. ³ Mu kilumbu kilanda, tutuka ku Sidoni; ayi Yulio wuvangila Polo mamboti ayi wumvana nswa mwingi kenda kwidi bakundi bandi ayi kayangalala mu lukyebu luawu. ⁴ Bo tubotuka kuna, tuyenda muyendila Sipeli mwingi kutina phemu yingolu yiba kutuvutulanga kumbusa. ⁵ Bo tumana sabuka mbu; muyendila Silisi ayi Pamfili, tutula ku Mila mu zunga ki Lisi. ⁶ Kuawu nkulutu wu masodi kamwena dikumbi di Aleksandriya diba kwenda ku Itali, muawu katukotisa. ⁷ Dikumbi beni diba dyata malembe mu bilumbu biwombu ayi mu phasi tududila ku Kinide. Vayi phemu yitumonisa phasi mu kudiyata; diawu tuyenda muyendila Kelete kitalana ayi Salimone. ⁸ Bo tukisabukila mu phasi, tutula ku buangu kimweka bantedilanga ‘Bisabu bimboti’ ku ndambu kuba divula di Laze. ⁹ Thangu yiwombo yivyoka ayi tsiyi yiba mu kudyatila mu dikumbi, bila kheti Kilumbu ki Kumina Nsoki kivyoka, diawu Polo kaba lubudila: ¹⁰ ‘A zikhomba, yimmona ti nzietolu mu dikumbi yeka tsiyi, ayi bima biwombu byela bungana; kubika to mu mimfuna ayi dikumbi, vayi ayi mu luzingu lwi-tu veka.’ ¹¹ Vayi nkulutu wu masodi wuluta kuwila mambu ma mutu wuba nata dikumbi ayi ma mutu wuwuwa dikumbi beni, kubika kwandi mambu matuba Polo. ¹² Vayi bo disabu beni dikhambu ba dimboti, mu kuvyokisila thangu yi kyozi kingolu, buna batu bawombu baba mu dikumbi beni, babaka diyindu di kubotuka vana mwingi enati kuba, bavitila ku Fenisi disabu dintalananga ayi divula di Kelete mwingi bayyokisila kuna thangu yi kyozi kingolu va disabu beni.